

Marcel Bartczak

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-7228-700X](https://orcid.org/0000-0002-7228-700X)

Paweł Zawilski

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8667-6885](https://orcid.org/0000-0001-8667-6885)

Plastyka figuralna kultury łużyckiej ze stanowiska nr 9 w Markowicach, gm. Strzelno, woj. kujawsko-pomorskie

**Figural Art of the Lusatian Culture
from Site Number 9 in Markowice, Strzelno Commune,
Kuyavian-Pomeranian Voivodeship**

Abstrakt: Artykuł przedstawia analizę zabytków plastyki figuralnej kultury łużyckiej odkrytych na stanowisku nr 9 w Markowicach w gminie Strzelno w województwie kujawsko-pomorskim podczas badań ratowniczych prowadzonych w latach 2014–2015. Wśród licznego materiału ceramicznego wyróżniono fragmenty naczyń zdobione motywami dendromorficznymi, zoomorficznymi i antropomorficznymi oraz dwa unikatowe przedstawienia

figuralne wykonane z gliny. Szczególną uwagę zwracają schematyczne wyobrażenia ptaków, które dotychczas nie były znane w ornamentyce naczyń kultury łużyckiej, a także realistyczne przedstawienie ludzkiej stopy, stanowiące rzadkość w tym kręgu kulturowym. Wyniki badań z Markowic dostarczają cennego materiału porównawczego i poszerzają wiedzę o zróżnicowaniu oraz funkcjach plastyki figuralnej ludności kultury łużyckiej.

Słowa kluczowe: kultura łużycka, plastyka figuralna, ceramika zdobiona, Markowice

Przedmiotem niniejszego opisu są wyroby gliniane¹ kultury łużyckiej pochodzące ze stanowiska nr 9 w Markowicach (AZP 46–40/165), gm. Strzelno, pow. mogileński, woj. kujawsko-pomorskie, łączone z plastyką figuralną kultury łużyckiej. Prezentowana grupa zabytków pozyskana została w trakcie prac ratowniczych

1 Poza niniejszym opisem znalazły się rozważania nad możliwością identyfikacji z ornamentyką figuralną zdobień widniejących na kościanym grociku pochodzącym z omawianego stanowiska (Bartczak, Zawilski 2021).

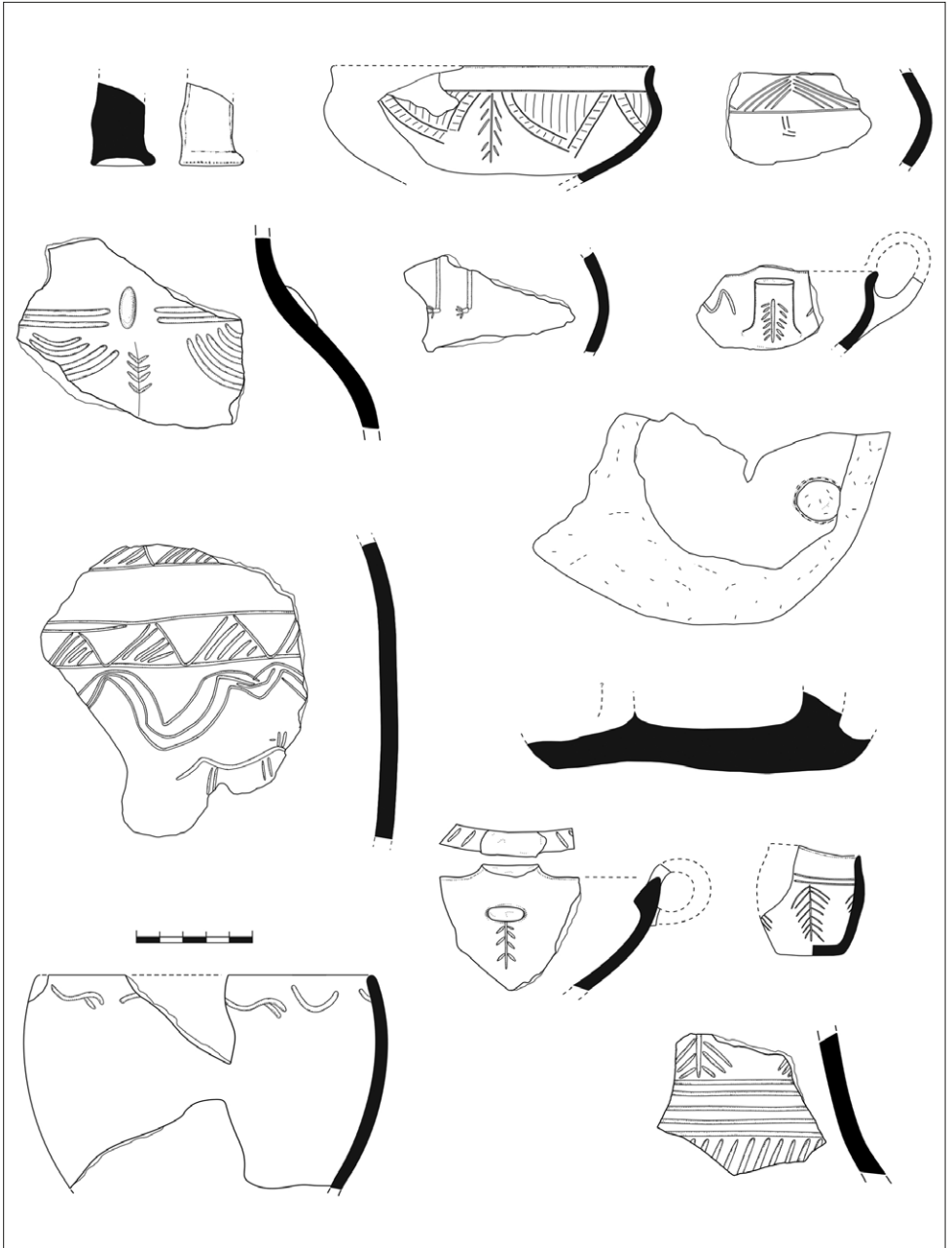
przeprowadzonych na omawianym stanowisku w roku 2014 i 2015 (Błaszczyk i in. 2016). Podczas badań zarejestrowano 2397 obiektów, wśród których najliczniej wystąpiły te związane z kulturą łużycką, użytkującą obszar opisywanego stanowiska pomiędzy V okresem epoki brązu a okresem halsztackim D. Dominującą grupę zabytków kultury łużyckiej stanowiły (w liczbie 48 403 sztuki) wyroby gliniane, głównie fragmenty ceramiki naczyniowej (Błaszczyk i in. 2016: 74–89). Wśród szeregu wątków ornamentacyjnych występujących na ceramice „łużyckiej” z omawianego stanowiska na uwagę zasługują te, które łączyć należy z plastyką figuralną. Najliczniej wystąpiły one w formie motywów rytych na fragmentach ceramiki (10 okazów). Poza tym dwukrotnie odnotowano gliniane przedstawienia figuralne. Opisywane okazy pozyskano z 11 obiektów, będących jamami o niekierowanej funkcji. Zlokalizowano je przede wszystkim w centralnej i południowej partii rozpoznanej wykopaliskowo stanowiska.

Wszystkie poddane analizie wyobrażenia figuralne wystąpiły na fragmentach ceramiki. Nie można dokonać pełnej rekonstrukcji żadnego z naczyń, z którego pochodzą omawiane ułamki. W związku z tym nie istnieje możliwość pełnego opisu formy naczynia, jak i całości wątku zdobniczego, jaki mu towarzyszył. Analizowane motywy zdobnicze, na podstawie analogii, były zapewne starannie zintegrowane z ornamentyką geometryczną, będącą dominującym motywem dekoracyjnym i nierzadko stanowiły tylko jej uzupełnienie (Kaczmarek 2002: 79).

W trzech przypadkach (ryc. 1/2, 7, 9) mamy do czynienia z fragmentami szerokoootworowych mis (obiekty nr 360, 944, 959). Fragmenty naczynia z obiektu nr 1170 zaliczyć należy do głębokich kubków (ryc. 1/10). Fragmenty ceramiki z obiektów nr 559, 1959 (ryc. 1/4, 11), a może i nr 569, 852 (ryc. 1/5, 6), prawdopodobnie pochodzą z naczyń wazowatych. Formy drugiego naczynia z obiektu nr 959 nie zdołano ustalić (ryc. 1/8). Ponadto w zbiorze odnotowano fragmenty naczynia miniaturowego z obiektu nr 2079 (ryc. 1/12).

W grupie motywów wykonanych metodą rycia sześć razy odnotowano figury dendromorficzne, a zatem będące geometrycznym wyobrażeniem w postaci drzewa². Pochodzą one z obiektów nr 360, 559, 944, 959, 1959 oraz 2079. W pięciu przypadkach piktogram drzewa wyobrażony jest w podobny sposób, tzn. gałęzie rośliny opadają ku ziemi (ryc. 1/2, 7, 9, 11, 12), podczas gdy na okazie z obiektu nr 559 wznoszą się (ryc. 1/4). Wszystkie opisywane wyżej figury dendromorficzne współwystępują z innymi motywami zdobniczymi. Niemniej w przypadku okazu z obiektu nr 2079 można zakładać, iż stanowią dominujący element dekoracyjny.

² Szerzej wraz typologią ornament ten, określanej jako jodelka, opisała J. Żychlińska (2013: 113–115).

Ryc. 1. Markowice, stan. 9, gm. Strzelno, woj. kujawsko-pomorskie (AZP 46-4-/165).
 Materiał zabytkowy – 1: obiekt 231; 2: obiekt 360; 3: obiekt 473; 4: obiekt 559; 5: obiekt 569;
 6: obiekt 852; 7: obiekt 944; 8, 9: obiekt 959; 10: obiekt 1170; 11: obiekt 1959; 12: obiekt 2079.

Na fragmentach naczyń z obiektów nr 852 oraz 1170 występują figury zoomorficzne. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wyobrażeniem czworonożnego zwierzęcia (ryc. 1/6). Motyw ten został wykonany techniką głębokiego rycia. Zwierzę posiada parę uszu, a od jednego z nich odchodzi żłobek, być może wyobrażający element poroża. Całość wkomponowana jest w rozbudowany ciąg geometrycznych zdobień. Na drugim z opisywanych obecnie fragmentów naczyń (ryc. 1/10) widnieją prawdopodobnie motywy ptaków rozdzielone łukowatymi żłobieniami. Wyobrażenia zwierząt skomponowano z linii falistej (tworzącej tułów wraz z głową), uzupełnionej krótkim żłobkiem (odwzorowującym nogi zwierzęcia).

Figury antropomorficzne odnotowano na fragmentach naczyń z obiektów nr 473 oraz 569. Na pierwszym (ryc. 1/3) korpus ciała został wyobrażony geometrycznie w postaci zakreskowanego częściowo trójkąta, poniżej którego widnieje wykonana techniką rycia para nóg wraz ze stopami. Na kolejnym fragmencie naczynia (ryc. 1/5) widoczne są dolne kończyny ludzkie. Technika wykonania dekoracji jest złożona. Nogi oraz stopy wykonano techniką odciskania, zaś palce nakłuciami.

Gliniane przedstawienia figuralne pochodzące z omawianego stanowiska zachowane są we fragmentach. Pierwszy z nich to mały, walcowaty przedmiot, o jednym zakończeniu lekko spłaszczonym, drugim ułamanym (ryc. 1/1). Istnieje możliwość, iż przedmiot ten stanowił zakończenie glinianej postaci ludzkiej (nogi?) (Gediga 1970: ryc. 1h), nogi pochodzącej z glinianej figurki zwierzęcia czworonożnego (Gediga 1970: ryc. 2b), nogi ptaka (Gediga 1970: ryc. 9a) lub nogi naczynia zoomorficznego (Gediga 1970: ryc. 18c). Drugi z omawianych obecnie przykładów związany jest z fragmentem dna z obiektu nr 959 (ryc. 1/8). Uważamy, iż przedmiot ten może być częścią naczynia zdobionego od wewnątrz figurkami ptaków (?). Na podstawie analogii wiemy, iż były one umieszczane wewnątrz naczyń, na dnie, na niewysokich słupczkach wykonanych w trakcie lepienia naczynia (Gediga 1970: 140). Naczynia tego typu należą do znalezisk unikatowych.

Podsumowując, należy podkreślić, iż opisane wyżej przykłady plastyki figuralnej pozyskane w trakcie badań ratowniczych na stanowisku nr 9 w Markowicach posiadają szereg analogii wśród materiałów kultury łużyckiej, które w najpełniejszy dotąd sposób opisał B. Gediga. Jego zdaniem na obszarze Kujaw występowanie rytych przedstawień figuralnych ograniczone jest do okresu halsztackiego (Gediga 1970: mapa 1). Szczegółową typologię ornamentu figuralnego z obszaru Wielkopolski przeprowadziła J. Żychlińska (2013: 135–137). Autorka wykazała, iż w materiałach kultury łużyckiej pojawia się on w V okresie epoki brązu (Żychlińska 2013: 157) i trwa do okresu halsztackiego D (Żychlińska 2013: 178). Walorem opisywanych znalezisk „markowickich” jest fakt, iż pochodzą one z obszaru osady, podczas gdy przyjmuje się, iż ryty zoomorficzne pochodzą niemal wyłącznie z cmentarzysk (Kaczmarek 2002: 79). Do ważniejszych walorów poznawczych prezentowanych wyżej znalezisk z Markowic należy m.in. motyw ptaków, który nie został jak dotąd

odnotowany jako motyw zdobniczy na naczyniach „łużyckich”, stąd należy on do znalezisk unikatowych, a do którego analogie pochodzą ze środowiska kultury pomorskiej (Kneisel 2012: 325)³. Kontrastuje to z dużą liczbą glinianych figurek ptaków, jakie towarzyszą kulturze łużyckiej (Gediga 1979: 77). Zdaniem B. Gediga na podstawie analizy tychże przedmiotów nie można określić gatunków ptaków, lecz zarysowuje się możliwość, iż w dużej liczbie przypadków stanowią one odwzorowanie ptactwa wodnego (Gediga 1979: 80). Na okazie „markowickim” nogi ptaków znajdują się pod tylną częścią tułowia. Zasadna jest zatem próba identyfikowania tychże wyobrażeń figuralnych z ptactwem wodnym.

Niezwykle interesującym znaleziskiem jest także ornament antropomorficzny widniejący na fragmencie naczynia z obiektu nr 569 (ryc. 1/5). Jego unikatowość polega na tym, iż brak jest w materiałach kultury łużyckiej przykładów tak szczegółowo wyobrażonych ludzkich stóp. W świetle ustaleń B. Gediga kończyny ludzkie były wyobrażone w sposób schematyczny. Tyczy się to także całościowego przedstawienia sylwetki ludzkiej (Gediga 2010: 66). Na omawianym obecnie fragmencie widnieją odwzorowania stopy wraz palcami, co stanowi – wśród przejawów sztuki figuralnej ludności kultury łużyckiej – znalezisko wyjątkowe.

PROCENTOWY UDZIAŁ AUTORÓW W PRZYGOTOWANIU PRACY: MB 50%, PZ 50%

Bibliografia

- Bartczak M., Zawilski P. (2021), *Grociki kościane ze stanowiska Markowice 9, gm. Strzelno, pow. mogileński, woj. kujawsko-pomorskie*, „Pomorania Antiqua”, 30, s. 69–86.
- Błaszczyk K., Janiak R., Nierychlewska A., Zawilski P. (2016), Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku nr 9 w Markowicach (gm. Strzelno, pow. mogileński, AZP 46–40/165), maszynopis w archiwum WOUZ w Bydgoszczy.
- Gediga B. (1970), *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury łużyckiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Gediga B. (1979), *Sztuka ludności kultury pomorskiej a sztuka ludności kultury łużyckiej*, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*, Muzeum Okręgowe w Koszalinie, Koszalin, s. 71–94.
- Gediga B. (2010), *Przejawy antropomorfizacji w sztuce pradziejowej*, [w:] E. Bugaj, A.P. Kowalski (red.), *Estetyka w archeologii*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 47–82.

³ Ze znakiem zapytania, za schematyczne odwzorowanie ptaków przyjmuje się niezbyt starannie wykonane rysunki widniejące na naczyniu z Czarnówka (Łuka 1951: ryc. 54/a–b).

Kaczmarek M. (2002), *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury lużyckiej w epoce brązu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.

Kneisel J. (2012), *Anthropomorphe Gefäße in Nord- und Mitteleuropa während der Bronze- und Eisenzeit. Studien zu den Gesichtsurnen – Kontaktzonen, Chronologie und sozialer Kontext*, In Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, <https://doi.org/10.38071/2023-00693-5>

Łuka L.J. (1951), *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Czarnkowie z IV–V okresu epoki brązu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, 1, s. 1–163.

Żychlińska J. (2013), *Przemiany stylistyczne naczyń ceramicznych ludności kultury lużyckiej w Wielkopolsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.

Summary

The article presents an analysis of figural art of the Lusatian culture discovered at site number 9 in Markowice, Strzelno commune, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship during rescue excavations carried out in 2014–2015. Among the abundant ceramic material, fragments of vessels decorated with dendromorphic, zoomorphic and anthropomorphic motifs were identified, as well as two unique clay figural representations. Of particular significance are schematic depictions of birds, previously unrecorded in the ornamentation of Lusatian vessels, and a realistic representation of a human foot, which is a rarity within this cultural context. The findings from Markowice provide valuable comparative material and broaden our knowledge of the diversity and functions of figural art in the Lusatian culture.

Keywords: Lusatian culture, figural art, decorated pottery, Markowice

Marcel Bartczak

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Instytut Archeologii
e-mail: marcel.bartczak@uni.lodz.pl

Paweł Zawilski

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Instytut Archeologii
Pracownia Konserwacji Zabytków Ceramicznych
e-mail: pawel.zawilski@uni.lodz.pl